

HÁM ANTAL

(1865-1927.)

Hám Antal «arcélét» megrajzolni aránylag könnyű és hálás feladat. Könnyű, mert néhány éles, igen jellemző vonással domborodik ki egyénisége; nincs benne semmi törés vagy bonyolultság. Pályája is egyenesvonalú: a gimnáziumi katedrától a teológiai tanárságig és onnan a rendi kormányzás csúcspontjáig, a rendfőnökségig. De hálás feladat is, mert nincs rajta semmi szépíteni vagy elrajzolni való; személye önmagában tiszteletreméltó. Élete, papi, nevelői, írói tevékenysége nyitott könyvként áll a rend nagy része, tanítványai előtt, akik őszinte nagyrabecsüléssel és hálával gondolnak vissza reá, és szelíd derűvel emlegetik jellemző mondásait. Mert minden átlátszó egyszerűsége mellett is érdekes egyéniség: egészen szokatlan módon egyesítette magában a merevségig menő elvszerűséget, kifogástalan jellemességet a lebilincselő szeretetreméltósággal és vidám kedéllyel. Nemes, úri lelkületével, mintaszerű papi életével, tudományos és nevelői munkájával és viselt tisztségével kitörülhetetlenül beleírta nevét rendünk történetébe, mely méltán számítja nagy fiai közé.

* * *

Hám Antal a csongrádmegyei Mindszentben született 1865. július 10-én. Atyja Hám János, Mindszentnek kiváló és köztiszteletben álló tanítója, édesanyja Szolcsányi Magdolna. Családjukban hagyományos a vallásosság: a szentéletű Hám János szatmári püspök rokonuk volt. A két fiú, Sándor és Antal édesatyjuktól nyerhették a tanári-nevelői hivatásra az első indítást.

Az elemi iskola elvégzése után Antal 1876-ban Szegedre kerül a piarista gimnáziumba. Tehetségét és nagy szorgalmát mutatja, hogy már az első osztályban jelesrendűnek küzdötte föl magát, ami az I. A. osztály 110 tanulója közül csak háromnak sikerült. Jeles bizonyítványát a felsőbb osztályokban is megtartotta a IV. osztály kivételével, amikor két tárgyból volt jója.

A II-IV. osztályokat temesvári iskolánkban végezte, mint V. és VI. osztályú gimnazistát azonban újra szegedi intézetünkben találjuk, ahol Arányi Ágost tanította hittanra, Cserép Sándor magyarra, Firtinger Jakab németre és Bódogh János gyorsírásra. Tanárai szerették a nagyon csendes, jómodorú és igen szorgalmas tanulót, és VI. osztályos korában ő volt egyike az intézet három tanulójának, aki jó magaviselete és tanulása miatt jutalomban részesült.

Családjának vallásos és pedagógiai hagyománya, a könyvek iránti szeretete és két évvel idősebb igen tehetséges Sándor bátyjának példája, aki szintén a VI. osztályból lépett rendünkbe, fölkelte benne a vágyat, hogy annak a tanítórendnek legyen tagja, melyet Temesvárt és Szegeden tisztelni és szeretni megtanult.

1882. augusztus 27-én öltözött be Vácott. A rendkívül fegyelmezett és lelkiismeretes ifjú Váry Gellért és Pivár Ignác magiszterektől tanulta meg a szerzetesi élet alapelveit, melyeket egész életén át híven követett.

Az egyszerű fogadalom letétele után a VII. és VIII. osztály végzésére Kecskemétre kerül, ahol a szentéletű Janny László tanította hittanra, a kiváló irodalomtanár Pintér Kálmán pedig magyarra. Szorgalmával itt is kitűnik. Gyakorolja a gyorsírást, tanul zenét, pályázatokat készít. Hetedikes korában a vallási tétellel nyer jutalmat: «A legkiválóbb emberek szorulnak leginkább vallásosságra», nyolcadikos korában pedig a léghajózásról írt fizikai pályázatával és németből való műfordítással viszi el az első díjat.

Sokoldalú érdeklődése mellett azonban hajlamai elsősorban a hittudományok felé vonzzák, s ezért a rendi előjáróság az érettségi után Budapestre küldi a teológiai karra tanulni. Ezidőben a rend hittudományi intézete még Nyitrán volt, és csak 1894-ben alakult meg a kolozsvári, majd egy évre reá a budapesti Kalazantinum. De már 1878-tól kezdve küldtek néhány fiatalat a budapesti házba, hogy a filozófiai, illetőleg a teológiai karon végezze tanulmányait. A szakteológusok képeztetésével a rendi vezetőségnek elsősorban az volt a célja, hogy megfelelő teológiai tanárokat és növendékelőljárókat kapjon, akik a növendéknevelésbe vitt szellemmel elősegítik az egész rend belső megújulását. Így kerül a budapesti házba mint a hittudományi kar hallgatója 1881-ben Rüssel Károly, 1883-ban Acsay Antal, 1885-ben Hám Antal és 1880-ban Titz Antal: az úttörők. Bár nem volt szabályozott intézeti életük (IV. éves korában csak hárman voltak egyetemi hallgatók), Hám Antal minden idejét teológiai tanulmányok végzésére és önművelésre fordította. Ekkor tanult meg jól franciául is, amit később maga is tanított veszprémi gimnáziumunkban és a Kalazantinumban, és eredményesen fölhasznált tudományos és lelkipásztori munkájában. A III. év végén (1888. július 3-án) ünnepélyes fogadalmat tesz, a IV. év végén (1889. július 3-án) pedig áldozópappá szentelik. Az akkori egyetemi szabályok szerint legkorábban csak a IV. év végén lehetett letenni az első szigorlatot. Hám Antal idejében kész volt ezzel, majd tanár korában átlag két évi időközben letette a többi hármat is, s minthogy közben «A Prédikátor könyve» címmel elkészítette doktori értekezését, a negyedik szigorlat napján, 1896. június 13-án, a hittudományok doktorává avatták.

Tanári működését Veszprémben kezdte, ahol 1889-95, tehát hat éven át tanított. Hittanár, hitszónok, osztályfőnök, a latin és magyar nyelv helyettes tanára és az utolsó évben a francia nyelv rendkívüli tanára volt. Egykori tanítványa, majd bizalmasa és kezelőorvosa, dr. Gergő Imre a Veszprémi Diákszövetség 1927-i közgyűlésén így jellemzi boldogult tanárát (Hám Antal emlékezete. Veszprém.): «Előttem áll a gyenge fizikumú, hallgatag szerzetes, aki elsősorban mély vallásosságával, feddhetetlen jellemével és puritán életével adott példát, kinek vasárnapi prédikációi felejthetetlen nagy élmények voltak számunkra .. . Előadásain csodáltuk lelkiismeretes gondosságát, mellyel azokra készült, logikus következtetéseit és az elvont anyag ügyes csoportosítását, még nehezebb kérdésekben is... Soha hangosnak nem láttuk, ideges, kemény, vagy indulatos szót tőle nem hallottunk. Amilyen csöndben dolgozott, olyan hallgatag volt egyébként velünk szemben előadásokon kívül és mégis szerettük, nagyon szerettük, mert ismertük komoly természetét, tartózkodó voltát, de éreztük minden tényében jóságát».

Ez a zárkózottság azonban nem jelentett kényelemszeretetet, vagy a diákoktól való húzódozást. Ezt mutatják a megemlékezés további sorai: «Mint ezen renház konviktorának, a boldogult két éven át prefektusom is volt. Saját példájával is pontosságra, rendre nevelt; pedáns lelkiismeretességgel ellenőrizte tanulmányainkat, naponta többször is ismételtette velünk feladatainkat; buzdított, lelkesített a kitartásra, és idejét nem kímélve nemcsak napi sétáinkra kísért e

város olyan romantikus környékére, hanem amennyiben tanulmányi időnk csak engedte, gondja volt ifjú lelkünk nemes szórakoztatására is. Soha egy feddésére nem emlékszem; elegendő volt egy barátságos figyelmeztetés és célt ért».

Veszprémben a heti húsz órán fölüli tanítás, a hitszónoklás, amelyre igen lelkiismeretesen készült, az osztályfőnökség, a házi diákok prefektussága eléggé elfoglalta a kezdő tanárt, s ami ideje ezen felül maradt, szigorlataira való készülésre és doktori értekezésének megírására fordította.

Közben 1894-ben a rend megnyitotta a kolozsvári Kalazantinumot, hogy a növendékek a teológiai tárgyakkal egyidőben egyetemi tanulmányokat is végez-hessenek. Egy évre rá Hám Antal is ide került Veszprémből teológiai tanári és prefektusi minőségben. A lelkiismeretes szerzetespap és a könyveket szerető, tudománynak élő tanár itt találta meg az egyéniségének legmegfelelőbb munkakört, amelyet 25 éven keresztül töltött be.

A kalazantinumi tanulmányi rendszernek volt következménye, hogy többféle tárgyat is kellett tanítania. Így bölcselet- és neveléstörténetet, egyháztörténelmet, egyházjogot, erkölcstant, lelkipásztorkodástant és gyakorlati szertartástant. Főtárgya azonban a lelkipásztorkodástan, liturgia és az erkölcstan volt.

Teológiai tanárságának első évére esett a hittudományi doktorátus megszerzése. Kinyomtatott doktori értekezése csak kezdete volt annak a gazdag irodalmi működésnek, amelynek élete legjavát szentelte. (Erről külön számolunk be életrajza végén.) Ugyanekkor tanári és prefektusi munkakörét is példás pontossággal töltötte be. Gondosan készült minden órájára. Vagy maga írt jegyzetet, könyvet, vagy a használt tankönyvet látta el olvasmányai alapján rendszeresen vezetett jegyzetekkel. Módszeresen kidolgozott előadásait szobájában gyakran hangosan elpróbálta. Magyarázata így mindig jól tagolt, világos volt és gyorsan pergett le. Tanítványai szívesen hallgatták a már megjelenésével is tiszteletet parancsoló tanárt, de örültek, ha példáival vagy kedves megjegyzéseivel nevetésre szabadította föl őket, ami egyébként, tekintve jóindulatát és kedélyességét, elég gyakran megtörtént. A magyar beszédben nemcsak az órákon, hanem a magán-társalgásban is gyakran nem találta a szavakat, a latin nyelv azonban egész folyékonyan ömlött ajkáról. A föl adott anyag számonkérésében pontos, de jóságos volt. Soha keményebb vagy sértő szót nem használt. S ha a fölszólított «Révérende Domine» esetleg nagyon egyéni véleményt kockáztatott meg, gyakran maga oldotta föl a kínos helyzetet egy széles mosolyú «Na, ezt ugyan eltalálta», vagy hasonló mondással.

Mint prefektus pontosságával, kifogástalan papi életével, megalkuvás nélküli egyházas felfogásával és úri bánásmódjával tekintélyt és tiszteletet biztosított magának. A szeretetreméltó Rüssel Károly igazgatóval együtt, akihez őszinte barátság fűzte, mindent megtett, ami rajta állt, hogy a Kalazantinum szellemét elmélyítse, és ha fáradozását nem kísérte éppen olyan eredmény, amely arányban lett volna mintaszerű életével és buzgóságával, a korszellemen kívül részben abban leli magyarázatát, hogy egyénisége zárkózott és merev volt ahhoz, hogy elevebb kapcsolatba lépjen az étellel, és nem adatott meg neki az egészen kiváltságos nevelők karizmája, hogy magával ragadja a lelkeket. Ezért nem egyszer kénytelen volt megelégedni azzal, hogy következetesen hangoztatta és sürgette az előírások megtartását: «Ja kérem, a szabály szabály».

Ez jellemzi spirituális működését is. Az ünnepélyes fogadalmak átvételénél mondott hét latin beszédén kívül több mint száz kidolgozott szentbeszéde maradt Teánk kéziratban, majdnem mind kalazantinumi lelkiigazgató korából.

Jórészük a növendékeknek tartott lelki gyakorlatok. Ezeket olvasva megjelenik előttünk az eszményt megalkuvás nélkül képviselő pap és szerzetes, aki azonban mondanivalóját elsősorban a klasszikus lelkiirodalom és francia írók műveiből meríti. Megérezzük rajtuk a meggyőződést és egyéni átélést, mindazáltal megállapításai nagyon általánosságban maradnak, hiányzik belőlük a fantázia, a kedély melegsége, az élet közvetlensége, a megnyerő erő.

A rendi vezetőség 1908-ban a mély lelkiéletet élő Janny Lászlót küldte a kolozsvári Kalazantinumba spirituálisnak, és Hám Antal ekkor a teológiai tanárság megtartása mellett a főgimnáziumban lett hit tanár és hitszónok. 1913-ban azonban újra spirituális, amihez az 1915/16. évben az igazgatói tisztség is járult.

Az 1916. év jelentős változást hozott a rendi növendéknevelésbe. Elkészült a budapesti új rendház, és a kolozsvári Kalazantinum előjáróival, növendékeivel és fölszerelésével együtt ide költözött. Az új intézet igazgatója az akkor már betegeskedő Acsay Antal asszisztens, helyettes igazgatója Hám Antal, prefektusa az eddigi budapesti prefektus Zimányi Gyula, spirituális a volt kolozsvári prefektus Sebes Ferenc lett. Hám Antal az átmenet nehézségei között és utóbb is a legszébb bizonyosságát adta lelki nemességének, fegyelmezettségének, önzetlenségének, kartársi érzésének. Fölismerte és értékelte azt a szellemet, amely az eddigi budapesti nevelést áthatotta, és készséggel engedte, hogy ez érvényesüljön az egyesített Kalazantinum életében. A féltékenységnek, gáncoskodásnak soha a legcsekélyebb jelét sem mutatta; készséggel illeszkedett be az új rendbe, és őszintén örült minden elért eredménynek. Sohasem érezte, hogy idősebb, vagy hogy gazdag irodalmi tevékenységre tekinthet vissza. Mint idősebb, természetszerűleg kortársai között kereste elsősorban társaságát, de tanártársaival szemben is mindig nagyon előzékeny, kedves és szeretetreméltó volt.

A budapesti Kalazantinumban aránylag nem sokáig működött. 1918-ban ugyan a Kalazantinum igazgatója lett, de 1920-ban már megvált ettől a tisztségtől és a teológiai tanárságtól is, liogy csak a rendi fiatalok nevelési és tanulmányi ügyeinek felügyeletét lássa el.

Ekkor fordul figyelme erősebben a rendi politika felé. Az 1919-i egyetemes káptalan a Congregatio Religiosorum rendelkezése nyomán elhatározta, hogy Konstitúcióinkat az új egyházi jogi kódexhez alkalmazzuk, Vinas Tamás generális pedig megküldte az új Konstitúció-tervezetet, fölszólítva provinciánkat, hogy terjessze elő észrevételeit és kívánságait. A magyar tartományi főnök e munka elvégzésére bizottságot nevezett ki, melynek elnöke Hám Antal lett. Ő a nála megszokott alapossággal fogott munkájához. A magyar rendtartományra nézve az egyik legfontosabb kérdés volt, megtarthatja-e a provinciálisválasztásnak több mint száz éves módját, amely szerint teljesen szabadon választja főnökét. Ezért ezt a kérdést külön tanulmány tárgyává tette, és a káptalani jegyzőkönyvek alapján összeállította a magyar tartományfőnökök választásának történetét 1918-ig. Megállapítása az volt, hogy «Midőn az új Konstitúciók a káptalan régi választási módját akarja ismét érvényre emelni, miként ez a többi rendtartományokban érvényben van, nem esik rajtunk jogsérelem, mivel egyházi szempontról törvénytelen állami beavatkozáson alapult». (1922-i Káptalani Jegyzőkönyv.)

Az 1922-i kiskáptalanon ő volt a Konstitúció-tervezetre adandó válasz előadója. Szereplésén meglátszik, hogy állásfoglalását nehéz, forrongó kérdésekben is kizárólag jogászai gondolkodása határozta meg. Ez számára sokszor nagyon leegyszerűsítette a problémákat, míg ugyanakkor azzal a veszéllyel járt, hogy elveszti az étellel való kapcsolatot. A kiskáptalan, bár sokban nem tudott az ő

javaslatai alapján helyezkedni, tisztelettel vette körül személyét és asszisztensnek választotta meg.

De csak egy évig viselte az asszisztensi tisztséget. Vinas Tamás generális ugyanis 1923. május 1-én konzisztóriumával együtt lemondott és az újonnan megalakult generálisi tanácsba a középeurópai rendtartományok képviselőjéül Szinger Kornél tartományfőnökünket hívták be. Helyét Szölgyémy Jánosnak, a legidősebb tartományi asszisztensnek kellett volna elfoglalnia, de mivel ő előrehaladt korára való tekintettel mellőzését kérte, a tartományi konzisztórium 1923. szeptember 1-én egyhangúlag Hám Antalt választotta meg a káptalanig hátralévő két évre vicarius provinciálisnak. A választást már 10 nap múlva követte Róma megerősítése. Az 1925-i káptalanon azután rendfőnök lett és így összesen négy évig állt a magyar rendtartomány élén, 1927. június 20-án bekövetkezett haláláig.

Mint minden munkakörét, a rendfőnökséget is teljes odaadással töltötte be. Az emberkezelés nem jelentett számára újdonságot, hisz mint kalazantinumi előjáró negyedszázadon át gyakorolta, a rendtagok jó részét pedig, volt növendékeit, közelről ismerte. Mindazáltal egyik fő kötelességének tekintette, hogy személyesen tájékozódjék a vezetésére bízottak helyzetéről. Meglátogatta a rendházakat, mindenkit tárgyilagosan meghallgatott, s ha kellett, azonnal intézkedett. Emberkezelési módja rendfőnök korában nem sokat változott. Nem is tudott volna más lenni. Mindenkivel szemben udvarias volt, de viszont korra és állásra való tekintet nélkül mindenkivel szemben következetesen képviselte az elveket. És amint ő megbecsült másokat, úgy megkívánta, hogy mások is adják meg a személyének és állásának járó tiszteletet. A magánérintkezésben és a fehér asztalnál azonban nagyon barátságos, közvetlen volt. Rendfőnökségének első napjától kezdve magánjegyzetein kívül hivatalos naplót is vezetett, amelybe följegyezte a konzisztóriumon kívül hozott elvi jelentőségű intézkedéseit. A rendtagok abban a nyugodt tudatban éltek, hogy erős kezek tartják a rend kormányát, az egyházi hatóságok pedig teljes bizalommal tekintettek személyére.

Különös gondja volt iskoláinkra. Atyai látogatásai alkalmával az elméleti és gyakorlati pedagógus érdeklődésével és hozzáértésével hallgatta végig az órákat, és szívből örült a tapasztalt eredménynek. Nagy meglepedésére szolgált, ha a rendtagok komoly lelkipásztori, társadalmi és irodalmi működéséről hallott. Szívesen vett részt iskolai ünnepélyeken, hogy lássa a nevelőmunka eredményét. Diákjaink öntudatának fejlesztésére gondoskodott a Piarista Diák Kis Kalauzának új kiadásáról. De különösen örült annak, hogy a piarista szellem és iskoláinkhoz való ragaszkodás tovább élt volt diákjaink lelkében. Fölismerete ennek nagy társadalmi és nemzetnevelő értékét, iskoláink jövőjére szóló jelentőségét, és ezért a legnagyobb készséggel karolta föl a Piarista Diákszövetség eszméjét. Rendfőnöksége alatt, 1924. június 15-én alakult meg a Budapesti Diákszövetség és szorgalmazására megindult a vidéki szervezőmunka is.

Különös eréllyel fogott a gimnáziumok és rendházak anyagi ügyeinek rendezéséhez. E téren sok tennivaló akadt, mert a háborús nehézségek miatt az iskola-fenntartásban részes tényezők sok helyen fogyatékosan teljesítették kötelezettségeiket. Rendezésre szorult több felvidéki és a temesvári ház ügye, és megkezdte a tárgyalásokat az új kecskeméti gimnázium fölépítésére vonatkozólag is. Tárgyalásokat folytatott Szentendre községgel a piaristák ottani letelepedéséről. Őszödön rendi kezelésben nagyarányú fürdőtelepet akart létesíteni, és ilyen irányú tárgyalásai és tervei már eléggé előrehaladtak. Egyik legfőbb törekvése volt, hogy a rend anyagi ellátását biztosítva előmozdítsa a rendtagok nyugodt munkáját.

Nagyon szerette a rendi birtokot. Az eddig jobbára csak könyvei között élő szaktudós számára egész külön élmény volt a magyar földdel való találkozás olyan formában, amelyet ez a jól vezetett gazdaság nyújtott a rendfőnöknek. Évenként legalább kétszer lement a birtokra és 3-4 hetet töltött ott. Egyszer tavasszal, amikor minden virágjában állott, azután ősszel, amidőn különösen a szőlő állása érdekelte. Figyelme azonban mindenre kiterjedt. Hogy elméletileg is tájékozódjék a gazdasági kérdésekről, szakkönyveket olvasott, és a kormányzóhelyettes gazdasági főiskolai jegyzeteiből kb. 100 oldalas gondos kivonatot készített. A gazdaság vezetésébe azonban – bár voltak egyes részlettervei – nem avatkozott be. Engedte, hogy az illetékesek és felelősök dolgozzanak, s magának csak a jóakaró érdeklődő szerepét tartotta fenn. Nagy gondja volt a kegyúri kötelezettségek teljesítésére. Pótolta a háború idején elvitt harangokat, és szorgalmazta a gazdasági cselédek lelki gondozását (szentévi lelkigyakorlatok, húsvéti áldozás stb.). Mély szociális érzés hatotta át. Rendezte a tisztikar fizetését, és tervbevette a nyugdíjintézmény időszerű átalakítását. Szociális érzékét és úri gondolkozásmódját jellemzi az a kis eset, hogy ő, aki egyébként egészen visszahúzódott a társadalmi élettől, s még női pasztorációval sem foglalkozott soha, uzsonnára hívta össze a kormányzósági épületbe a gazdatiszteket feleségükkel együtt, hogy így közelebb kerüljenek egymáshoz, és érezzék a kenyéradó rend megbecsülését és gondoskodását.

Gyarapította a saját és rendjének tekintélyét. Szülővárosa, Mindszent nagyközség, melyhez meghatóan ragaszkodott, és ahol szünidejét tölteni szokta, díszpolgárává választotta, Magyarország kormányzója pedig a közoktatás terén szerzett érdemei elismerésül 1926-ban a m. kir. kormányfőtanácsosi címmel tüntette ki. Rendfőnöksége alatt történt, hogy a magyar törvényhozás elismerve a rend működésének országos jelentőségét, az 1926. évi XXII. törvénycikkkel fölvette a mindenkori magyar piarista rendfőnököt az újjáalakított felsőház tagjai közé. 1927 januárjában kapta meg a behívó értesítést, és azóta szorgalmasan résztvevett a felsőház és a bizottságok munkájában.

De nem sokáig képviselhette rendünket az ország házában. Ez a nagy munkabírású, tekintélyes megjelenésű és rendkívül fegyelmezett életet élő férfi gyöngye szervezettel rendelkezett. Mint korán elhunyt Sándor bátyja, ő is gyomorbeteg volt. Az állandó ülő foglalkozás káros hatást gyakorolt az emésztőszervekre, s ezt még fokozta a kommunizmus alatti rossz táplálkozás. Ezidőben három hónapig súlyos gyomorvérzésben szenvedett. A szigorú étrend rendbehozta ugyan, de utána is állandóan nagyon kellett ügyelnie étkezésére. 1926 telén mernyei látogatása alatt meghűlt, és tüszős mandulagyulladásból származó vesemedencegyulladást kapott, amelyből csak hosszadalmas kezelés után gyógyult föl. 1927 júniusában semmi különösebb baj sem mutatkozott, annál váratlanabban érte tehát ismerőseit és az egész rendet 20-án reggel bekövetkezett hirtelen halála. Előző nap még résztvevett a budapesti gimnázium évváró ünnepélyén, és lelkesen tapsolt a szereplőknek. Másnap a rendtagok áthelyezését tárgyaló konzisztóriumon kellett volna elnökölnie. E helyett azonban teljesen felöltözve, holtan találták szobája padlóján: szívszélhűdés oltotta ki életét.

* * *

Irodalmi működése.

Hám Antal idejének és erejének legjavát az irodalmi tevékenység foglalta le. A könyvek voltak legmeghittebb és csaknem egyedüli társasága, legnagyobb öröme pedig, ha zavartalanul elmerülhetett a maga elé tűzött tétel kidolgozásában. Az írás lelki szükséglet volt számára; a tudományos irodalmi tevékenységet elsősorban

önmagáért végezte. Ez a nyitja sok témaválasztásának, és hogy nem egyszer csak az asztalírókja számára dolgozott.

Írói hajlandósága már gimnazista korában megnyilvánult, doktori értekezésének megírása után pedig szünet nélkül dolgozott, mígcsak egészségi állapota mérsékletre nem intette, és rendfőnöki teendői más munkatérre nem szólították. Irodalmi működésének első tíz évében elsősorban szentírási részlettanulmányokat készített, utóbb inkább lelkipásztorkodástani és liturgikus műveket írt. Közben egy-két jogi és aszketikus cikke jelent meg.

Doktori értekezését «A Prédikátor könyvé»-t a szakkritika nagy elismeréssel fogadta. Székely István, aki 1897-ben még nagyváradi teológiai tanár volt, kiemeli a szerzőnek a szakirodalomban való jártasságát és azt az alaposágot, amellyel a könyv igazcíműségét vagyis salomoni eredetét kétségbevonó racionalista kritika minden valamirevaló érvét megcáfolja. Ez azonban ma már túlhaladott álláspont: a katolikus tudósok is a babyloni fogság utáni időre helyezik a könyv keletkezését. Székely István nagyon buzdította a szerzőt további szentírástudományi részletkérdések földolgozására.

Hám Antal meg is felelt a várakozásnak. Abban az időben a teológiai irodalmat nagyon föllendítette a Religio és a Hittudományi Folyóirat. Teret nyújtottak az íróknak, és ilyeneket neveltek. Hám Antal most egy évtizedig a Hittudományi Folyóiratnak lesz állandó és megbecsült munkatársa.

A következő évben 1898-ban már megjelent itt Jefte című tanulmánya, amelyből különnyomat is készült. Ebben nagy fölkészültséggel védi a hagyományos fölfogást, hogy Jefte valódi égőáldozatot fogadott, és leányát fogadalmához híven föl is áldozta. Megállapítása most is helytálló.

Az 1899-900. évfolyamban az érseki pallium történeti fejlődését írta meg 107 oldalon az idevágó irodalom gondos fölhasználásával. Ez időben (1901) fordította le Braun József egyik munkáját is: «A főpapi ruhák története» címmel.

Az 1901-i évf.-ban Jónás próféta könyvéről értekezik (megjelent különnyomatban is). Munkáját Huber Lipót a Katolikus Szemle 1902. évfolyamában a legnagyobb lelkesedéssel üdvözölte, mert a szakirodalomban való meglepő jártassággal és erős logikával készült. Hám itt nemcsak a könyv történeti jellegét védi, hanem azt is kétségtelennek tartja, hogy a szerző maga Jónás próféta. Ezt ma már alig védi valaki, s a Szentírás sem mondja sehol, hogy Jónás volna a könyv írója.

Az 1903. évf.-ban két kisebb cikket közöl: «Megtért-e a bölcs Salamon király» (26 oldal terjedelemmel) és «A goel és a vérbosszú az ószövetségben» (10 oldal), az 1905-6. évf.-ban pedig Malakiás próféta könyvéről ír 125 oldal terjedelemben. Szentírás tudományi munkáiról általában elmondhatjuk, hogy állásfoglalását előre meghatározta konzervatív fölfogása, melyet nagy szorgalommal és vitakozó ügyességgel iparkodott érvényesíteni.

Szentírási tanulmányaival egyidőben mint kalazantinumi előjárónak egyházi jogi kérdésekkel is kellett foglalkoznia. Ennek eredményeként jelent meg két értekezése: «Az elbocsátó levél (litterae dimissoriae)», különnyomat a Havi Közlöny 1902. évf.-ból (32 oldal), mely a fölszentelendő papnövendékek számára kiállítandó jogosítványról szól és «A szerzetesrendből való elbocsátás és kizárás», különnyomat a Hittudományi Folyóirat 1904. évf.-ból (51 oldal).

Hám Antal 1903 óta a kolozsvári Kalazantinumban lelkipásztorkodástant is tanított, s minthogy nem volt megfelelő tankönyv, a lelkiismeretes tanár irodalmi tevékenysége most erre a területre csapott át. 1905-ben jelent meg Budapesten «A középiskolai vallásoktatás módszere, tekintettel a magyar püspöki kartól 1900-

ban kiadott tanítási tervre.» Munkája úttörő volt hazánkban, mert ezideig csak általános tanítási elvekkel foglalkozó művek jelentek meg magyar nyelven. Gondosan fölhasználta itt is a szakirodalmat, főképen a francia neveléstani munkákat. A Hittanárok Egyesületében nagy elismeréssel szóltak művéről, és melegen ajánlották minden hit tanárnak.

Az elért siker és a teljességre való törekvés arra bírta, hogy megírja az elemi iskolák tanítási módszerét is. Így jelent meg Kolozsvárott 1907-ben a «Hitelemzés-tan szemináriumok, tanító- és tanítónőképző intézetek számára és magánhasználatra», amely 1910-ben második kiadást ért meg. Mihályfi Ákos könyveinek megjelenése előtt sok helyütt ezt használták tankönyvnek. Mihályfi a Katholikus Szemlében közölt bírálatában dicséri a szerző teológiai tudását, pedagógiai ismereteit, és kiemeli, hogy sokkal világosabban, tömörebben ír, mint Sipos Antal Félix a röviddel ezelőtt megjelent Katholikus Hitoktatásában. Nagy előnye az is, hogy az általános szabályokat példákkal és mintaelőadásokkal világítja meg. De ugyanakkor megállapítja, hogy a közölt mintahitelemzések példák, hidegek, nincs bennük közvetlenség, és érzik, hogy a szerző keveset, vagy talán sohasem foglalkozott elemi iskolásokkal.

Az ifjúság vallási nevelését közvetlenül is akarta szolgálni «Az ifjú szentek élete» megírásával. 1909-ben jelent meg az első, 1926-ban pedig a kissé bővített második kiadás a Szent István-Társulat szép kiadásában. Munkája hézagpótló volt, különösebb visszhangot azonban nem váltott ki: nem e ég eleven és meleg ahhoz, hogy lekösse az ifjak képzeletvilágát, és megragadja kedélyét.

Teológiai tanári működéséből nőtt ki nagyarányú Szertartástana, mely csak részben jelent meg nyomtatásban vagy litografálva, legnagyobbbrészt kéziratban maradt hátra. Az Általános rész-ben foglalkozik a szertartás fogalmával, a liturgikus törvényhozással, majd áttér a liturgikus szó (formulák, ének, hangszerek), az elemi liturgikus cselekmények, a-liturgia tárgyai (Isten- és a szentek tisztelete, ereklyék), a szent helyek és azok felszerelésének tárgyalására. Egészen a gyakorlat számára írta a részben azonos tárgyról szóló «Szertartások könyvét» (Liber caeremoniarum) és a könyvomatos «Vademecum liturgicum»-ot. A Részletes Szertartás I. része «A szentmise» megjelent nyomtatásban Kolozsvárt 1914-ben, míg a szentségekről szóló II. rész kéziratban maradt fenn. Ennek első könyve a szentségekkel foglalkozik általában, a második könyv pedig sorba veszi az egyes szentségeket és a szentelményeket. Mindezeket a műveit a rubrikák és az egyházi rendelkezések leggondosabb figyelembevételével jellemzi. Ezenkívül kisebb vezérfonalakat is írt: «A breviárium elmondásának szabályai» (Kolozsvár, 1909) és Fogadalomtan az újoncnövendékek számára.

Kéziratban maradt, de teljesen sajtókészen áll utolsó nagyobbszabású munkája: «A gyászmise története», mely nyomtatásban kitenne 180 nyolcadrét oldalt. Alapos forrástanulmányok (a Sacramentáriumok összehasonlítása) nyomán igen gazdag irodalom fölhasználásával készült. Bemutatta a Szent István Akadémia 1920. március 20-i ülésén mint székfoglaló értekezést.

***

Hám Antal messze kiemelkedett az átlagemberek közül. Egyéniség volt, a maga útját járta. Magyar ember, az Alföld szülötte, kemény vágású mi gyár. Egyenes, nyílt jellem, sőt maga a jellemesség. Az elvek embere, aki minden mellétekintet nélkül az igazságot szolgálja. Az első pillanatban tisztában volt vele az ember: legyen a ti szavatok igen, igen, nem, nem. S ez a kemény derekú magyar

mégis mennyire hajlékony, tanulékony, amikor a krisztusi életeszmény befogadásáról, európai műveltségről, lelki előkelőségről, úri modorról, őszinte jóakaratról van szó!

És egész lélekkel piarista. Szerény, szinte teljesen visszavonuló. Sohasem beszél magáról, nem keresi az érvényesülést. Tudós ember, aki teljesen otthon akar lenni, és otthon is van a maga tárgyában, a nélkül, hogy a fölényeskedésnek, elbizakodottságnak a legkisebb jelét is adná. Nincs más ambíciója, mint a katedra és íróasztala. De amikor magasabb állásba kerül, ott is egész emberként állja meg a helyét. Mintaszerű pap és szerzetes. Egy iótát sem akar elvenni a törvényből, de azt elsősorban önmagára alkalmazza teljes következetességgel.

Bár zárkózottsága megakadályozta, hogy közvetlenebbül kapcsolódjon az életbe, egyénisége és működése mégsem maradhatott hatás nélkül. Rendkívüli fegyelmezettsége, pontossága, kötelességtudása, egyháziassága mindenkiben tiszteletet ébresztettek, a példa erejével alakították a közvéleményt, és sok indítást adtak a fogékonyabb lelkeknek. Külön is meg kell említenünk azt a nagy nevelő hatást, amelyet rendünkben a liturgikus előírásoknak pontos megtartásával és tanításával érte. Akik tőle tanultak breviáriumbozni, de főképp misézni, nemcsak az Egyház rendelkezéseinek megbecsülésére nevelődtek, hanem növekedtek bensőségben, és másoknak is épülésére szolgáltak.

Négy évi rendfőnöksége kevés volt ahhoz, hogy nagyobb alkotásokat hozzon létre, munkakedvének pedig egészségi állapota is korlátot szabott. Mindazáltal nagy kötelességtudásával, mindenre kiterjedő érdeklődésével és rendjének önfeláldozó szeretetével e rövid idő alatt is olyan eredményeket ért el, hogy a rendfőnökök sorában is jelentős helyet biztosított magának.